

Рис. 3. Залишки комори XIX ст. із садиби Н. О. Червухи, 1927 р.н.

Джерела:

1. Запис автора 12. 06. 2002 р. від Храновської Надії Степанівни, 1939 р. н., уроженки села Слободи-Лупавської, жительки села Біличин.

2. Запис автора 12. 06. 2002 р. від Сальвук Лідії Тарасівни, 1952 р. н., жительки села Біличин.

3. Запис автора 12. 06. 2002 р. від Сас Параскеви Теофілівни, 1920 р. н., жительки села Біличин.

Рис. 4. З'єднання кутів комори XIX ст. із садиби Н. О. Червухи, 1927 р.н.

4. Запис автора 12. 06. 2002 р. від Червухи Надії Онофріївни, 1927 р. н., жительки села Біличин.

НАРОДНА АРХІТЕКТУРА С. ВЕРБОВЕЦЬ (Мурованокуриловецький район Вінницької області)

Людмила Озеранська

У правобережній частині лісостепу України, в південно-західній частині Вінницької області на межі з Хмельницькою областю знаходиться село Вербовець Мурованокуриловецького району.

З давніх-давен село ділилося на дві частини: північну – Вітранку і південну – Пеці. Ці назви збереглися і до сьогодні. Правда, є ще інші допоміжні назви сільських кутків: Місто, Циганівка, Заріччя, Горби. Населення складалося з міщан і селян. Головним заняттям міщан було ремесло, переважно шевство, кушнірство.

Згадки про Вербовець беруть свій початок з XV ст. Вербовець разом з Летнівцями (Нова Ушиця) даний був шляхтичу Сеньку з правом викупу в сумі 40 гривень. В 1493 р. він був у заставі і називався селом.

Знаменним для Вербовця був 1607 рік. Тоді село було у володінні Станіслава Горецького. Саме він цього року виклопотав у польського короля Сигизмунда III привілей на перетворення Вербовця у містечко, спорудження в ньому замка і стін для оборони, адже Вербовець лежав недалеко від кордонів Валахії. Цим привілеєм надаровані були Вербовцеві також герб і магдебурзьке право. Таким чином Вербовець зробився старостинським містом.

Розквіт Вербовця припав на кінець XVIII ст., коли старостою був Стефан Броневський.

При утворенні Подільської губернії у 1795 році Вербовець був повітовим містом. А у 1804 році він перейшов до розряду заштатних.

Слід згадати і про те, що з Вербовцем пов'язана історія про цілюще джерело Регіна. У 1804 році статсь-

кий радник Дмитро Трошинський, якому в той час належало вербовецьке помістя, продав його графові Собанському. Це його дочка Регіна довгий час хворіла, а виликувала її вода, яку приніс панський пастух з лісового джерела. Сьогодні ж мінеральна вода "Регіна" здобула світову славу.

Насичене подіями було для Вербовця XX століття. У квітні 1905 року відбувся масовий виступ селян проти поміщика. У 1917 р. радянська влада була встановлена і у Вербовці. Під час колективізації було створено перший колгосп – "Червоний шлях", у 1931 р. ще один – "14-річчя Жовтня". 1932-1933 рр. також не минули Вербовець.

З початком Великої Вітчизняної війни населення Вербовця брало активну участь у боротьбі з німецькими загарбниками. У селі стоїть пам'ятник 105 вербівчанам, які віддали своє життя за свободу і незалежність Вітчизни.

Після війни почалося мирне життя, руки хліборобів потягнулися до землі. У 1963 р. утворився об'єднаний колгосп-гігант "Росія", слава про який линула далеко за межами району. Його мудрого керівника і справжнього господаря Костянтина Хомича Савчука люди і донині з повагою згадують за добрі справи, що зробив для села.

Довгий час "Росію" очолював Іван Андрійович Шаламай. Село жило повноцінним життям із своїми радощами і турботами, аж поки вітер аграрних реформ докотився і до Вербовця. Як і всім сільським жителям важко зараз і вербівчанам, але вони живуть, працюють, свято оберігаючи прадідівську честь [1].

Досліджуючи духовну і матеріальну спадщину села впродовж трьох років, віднайшла чимало цікавих матеріалів. Так, досить оригінальними виявилися зразки усної народної творчості, народного одягу. З ремесел і промислів найбільш повно досліджено ткацтво. Проте найбільш мене захопила народна архітектура.

Своє дослідження народної архітектури с. Вербовець я розпочала влітку 2004 р. З цієї метою провела обстеження 5 хат забудови 70-х рр. XIX – початку XX ст. Також зроблено близько 35 фотографій та декілька планів-схем. Інформацію про традиції народної архітектури надавали жителі Вербовця.

З усього побаченого і почутого вимальовувалась наступна картина.

Житло

Конструкції стін

Стіни (як, наприклад, у хаті Остапович В. А., 70-ті рр. XIX ст.) виведені із саману ("лампачу") (рис. 1). Раніше лампач робили толокою, змішуючи полову з болотом чи глиною. Значно частіше зустрічалися хати де стіни викладені з природнього каменю, який добували у кам'яних кар'єрах довкола села. Каркасні житла не побутували. Після 1970 р. старі хати почали обкладати цеглою та шлаком.

З давніх-давен стіни штукатурять зсередини і ззовні. Висота стін залежить від часу побудови хати: в сучасних будинках, порівняно із давніми, вона помітно збільшилася.

Рис. 1. Хата Остапович В. А., 1916 р.н. (70-ті рр. XIX ст.).

Окремі стіни хати мали спеціальні назви: передня, причолок, затилля. Ці назви залишились у вжитку людей старшого віку [3].

Вертикальний розвиток житла

Хати на фундаменті почали будувати давно. Зводять його з каменю.

До цієї пори в довоєнних хатах можемо побачити земляну підлогу, яку постійно підмащують глиною. Може бути поєднання: так, наприклад у хаті Остапович В. А. (70-ті роки XIX ст.) підлогу в кімнаті, де живуть, вимашено глиною, а у «святковій хаті» підлога дощана.

Стеля

Хати без стелі не бували. Траплялося, що стелі немає тільки у сінях.

Сволоки розміщені уперек. Їх кількість у різних хатах приблизно одного періоду різна – від одного до чотирьох у різних хатах.

Комбінації поперечних та поздовжніх сволоків не зустрічаються. Є поодинокі випадки, коли в хаті один

поздовжній сволок, підпертий стовпом (наприклад, хата Тернавської Н. П., кінець XIX ст.)

Лісяну стелю не робили.

Здавна стелю штукатурять сумішшю глини, намулу, вапна і піску, пізніше – глини, піску і цементу [4].

Форми і конструкції даху

У даній місцевості поширені чотирьохсхилі, в новіших хатах (80-ті роки і пізніше) – двосхилі дахи. Співвідношення висоти стіни і даху різні: 1:1,5; 1:1; пізніше – 1,5:1, 2:1 тощо.

У хатах з двосхилим дахом фронтон прямий, усічений зверху.

Дах підтримується кроквами, які закріплюються в поперечних балках, винесених за стіну. Балка, в свою чергу, стоїть на платві [2].

Матеріали й спосіб покриття даху

Матеріал, яким покривали дах у давніші часи, – солома (сніпки) згодом солому замінили черепиця (з 40-х рр. XX ст.), бляха (залізо), шифер (з 60-х рр.).

Основний спосіб покриття даху соломою – куликми гузирем вверху; перший ряд куликів ставили гузирем вниз – це була стріха. На солом'яному даху були уступи, т.з. «гребінь». Гребінь на хаті вибивали під «кізлини» (рис. 2). Кулики в глину не мачали. Висота гребеня 40-50 см. Спостерігаються різні варіанти гребенів: а) гребінь обтічний; б) гребінь розвинутий [2].

Рис. 2. Хата Тернавської Н. Г., 1930 р.н. (20-ті рр. XX ст.).

Ганки, веранди

У даній місцевості веранди почали будувати на початку 60-х рр. XX ст. До цього заможніші селяни замість веранди будували ганки – відкриті і напіввідкриті. Сьогодні ганки майже не збереглися (автором знайдено лише один зразок – у хаті Ходаковської Г. Ф. (1926-1992).

Внутрішнє планування

Поширений тип планування «хата + сінні + хата» (рис. 3).

Рис. 3. План хати В. А. Остапович (70-ті рр. XIX ст.).

У "великій хаті" (світлиці, святковій кімнаті) знаходилося ліжко з подушками, скриня, лава зі спинкою. У малій хаті жили; тут була піч, піл, мисник, лава. У деяких хатах виділяли ванькір (рис. 4). Тоді піч розміщували в ньому, крім того, тут був стіл, могло бути і ліжко (рис. 5). Інколи частина сіней відводилась під комору. У ній зберігали продукти харчування.

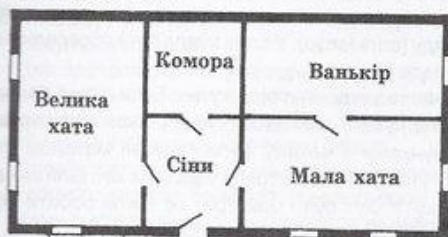

Рис. 4. План хати Н. Г. Тернавської (20-ті рр. XX ст.).

Рис. 5. Внутрішній вигляд житла В. А. Остапович (70-ті рр. XIX ст.).

Піч

Піч робили з глини, дно всипали нерозмоченою глиною, яку зверху посипали склом. Потім порожньою склянкою пляшкою втрамбовували до того часу, поки дно не ставало рівненьким і гладеньким [3].

Зустрічалося два види грубок: з'єднана з піччю – лежанка; сторцова, що стояла окремо. Казан в лежанку не вмуровували.

В 50-ті роки XX ст. у припічку почали будувати плиту, тоді в неї вмуровували казан (котел).

Димарі робили спільні для двох хат, їх ставили на поперечні стіни сіней (рис. 6). Під димарем будували коміринку (комору) для зберігання продуктів.

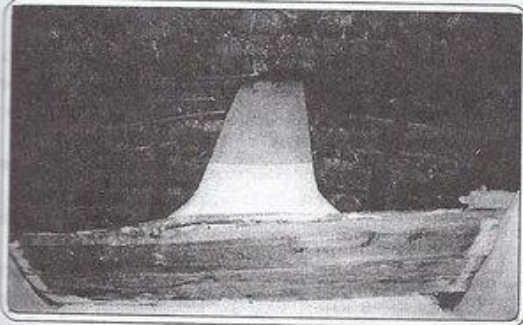

Рис. 6. Димар у хаті В. А. Остапович (70-ті рр. XIX ст.).

Димар був городжений з пруття, обмащений зсередини і ззовні глиною. Гарні господині білили димар вапном.

Димарі виведені через хатню стелю, почали з'являтися в 20-30-х рр. XX ст. [4]

Типи садиб та дворів

Двори на садибі розміщуються по-різному, але переважно займають ширину садиби. В колгоспному селі виникли нові типи дворів: двір із сарайчиком за будинком, з погребом під сарайчиком чи будинком (рис. 7). Кількість сільськогосподарських дворів в наш час збільшилася.

Рис. 7. Хлів (20-ті рр. XX ст.).

Будинок по відношенню до вулиці повернутий цільною або причілковою стіною. По відношенню до сонця розміщення будинку різне.

Клуня і сушилка

В даній місцевості поширені лозні – сушилки з піччю під низом. В них сушать сливи, яблука, груші.

Клуні збереглися в невеликій кількості. Знизу в клунях тримали свиней, а зверху – сіно, солому. Будівництву таких двоповерхових клунь сприяла горбиста місцевість села.

Будували клуні чотирикутні. Стіни – каркасні, з дерев'яним заповненням. Дах підтримується кроквами. Клуня на кроквах називається шопа. Її дах чотирихилий.

Типи огорож та воріт

Доцяті паркани були в заможніх людей. Загалом же був поширений вербовий частокіл (в зв'язку з наявністю великої кількості верб у селі, звідси і назва – Вербовець). В давнину були поширені вербові огорожі горизонтального плетіння без дощок. І до тепер збереглися кам'яні огорожі – мури. В більшості випадків ворота були дерев'яні з окремою хвірткою. Є поодинокі випадки, коли ворота встановлювалися з дашком (рис. 8).

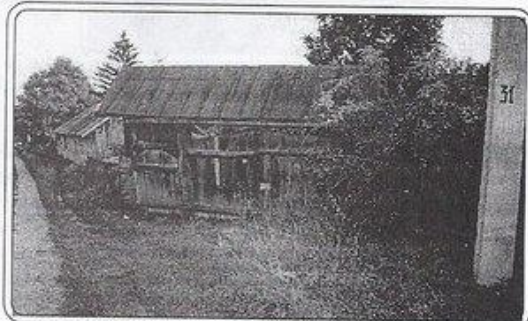

Рис. 8. Доцяті ворота з дашком (початок XX ст.).

Інтер'єр українського народного житла Меблі

У традиційний набір хатніх меблів входили: стіл, лава, мисник, скриня, піл, ліжко, жердка. У багатих частіше зустрічалися ліжка, ніж піл, скрині, ковани залізом з опуклим верхом (*куфри*), шафи.

Піл виготовляли з липових дощок. Розмір полу різний – 2х1, 2,5х2 – залежно від кількості членів сім'ї. Він спирався на дерев'яний привалок, настелявся поздовж соломою [3].

Ліжка в селі побутовали здавна. Їх виготовляли з груші, горіха та липи (рис. 9), іноді із заліза.

Рис. 9. Ліжко Л. Ф. Озеранської (1912-2004) (30-ті рр. XX ст.).

Траплялися випадки, коли поруччя залізного ліжка прикрашали малюнками (рис. 10).

Рис. 10. Залізне ліжко Домніки Марчинської (60-ті рр. XIX ст.).

Жердку виготовляли з дуба або ясена. Її довжина – 1,5 - 2 м. Як правило, жердка розміщувалася над полом або ліжком. Один кінець жердки входив у стіну; другий кріпився до вертикальної опори зі стелі. Крім звичайної форми жердки, старожили згадують ще й оригінальну – прямокутний балок, який кріпився до міцних опор із стелі. Його фарбували алінафтом. На такий "жердці" робили записи основних життєвих подій – коли побудована хата, день народження дітей тощо [3].

Побутовали дерев'яні (дубові) лави шириною 50 - 70 см зі спинкою і без. Старожили пам'ятають, що лави зі спинками почали робити на початку XX ст. Фарбованих лав у селі не виявлено.

Стіл – прямокутний, не дуже видовжений, ніжки були фігурними. Бокові дошки стола вдовбували в ніжки у верхній частині; в нижній частині ніжок таким чином влаштовували планки. На готовий каркас зверху ставили ляду (стілницю). У столі могла бути посередині одна шухляда [2].

Форма скрині – прямокутна. Були скрині як із плоским, так і з випуклим віком (*куфер*). Скриню прикрашали візерунками з металу, були і ковани металом скрині (рис. 11-12). Скриня стояла у великій хаті біля вікна або в кутку. У селі були майстри, які вміли робити скрині, але їхні імена не збереглися [3].

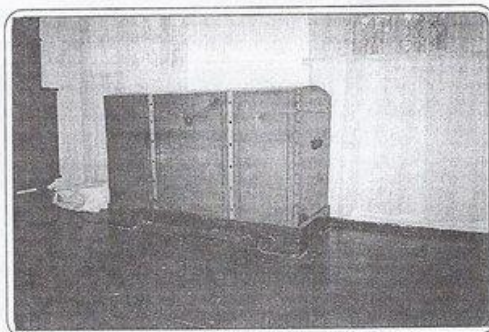

Рис. 11. Скриня П. Ф. Озеранської (1912-2004) (поч. XX ст.).

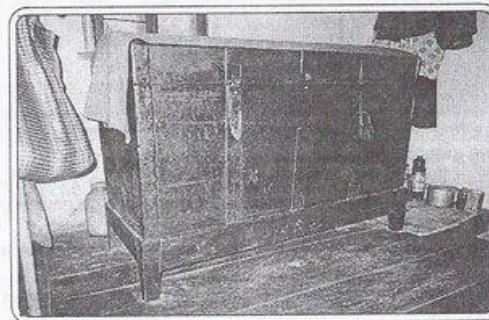

Рис. 12. Скриня В. А. Остапович, 1916 р.н. (близько 1850 р.).

Ікони розташовувалися здебільшого на стінах, прикріплені цвяхами, іноді їх розміщували у кутку на трикутних полицях, де знаходилася і лампадка, яку запалювали на великі свята.

Кілочки для рушників забивали в стіну між дверима і піччю.

Дзеркало раніше вмошували у кутку коло мисника, пізніше його почали вішати на гвіздок.

Полиця для кухонного начиння розміщувалася коло печі, вона була здебільшого з бортиком, іноді вирізьбленим. Могла бути ще й полиця для хліба. Вона кріпилася на стіні напроти печі на забитих дерев'яних чи залізних штирях.

На виступі комина біля печі стояв каганець (пізніше – газова лампа).

Мисники налічували 4–5 полиць, що кріпилися до стіни. Пізніше нижню частину мисника робили закритою.

Біля печі, стола ставили квадратні табуретки.

Колиску плели з лози. Вона мала овальну форму, кріпилася на чотирьох вервечках до залізного гака на стелі поблизу ліжка [3].

Побутова тканина

Для застеляння полу використовували рядна – вовняні і гребінні. Вовняні – найчастіше червоного, жовтого кольору, чорного (в поєднанні). Спосіб ткання – батки і єдиниці. Ряднами застеляли і ліжка.

Для застеляння лав, лежанки, припідка ткали спеціальні доріжки-веретки. Вони були різнокольорові. Веретки, якими застеляли лави, називалися налавниками. Крім того веретки вішали на стіну поза лавами.

Подушки були (є і тепер) великі, квадратні. Їх у хаті було багато: чим заможніша родина, тим більше. Подушки складали пірамідкою на полу чи ліжку. Застеляти їх вереткою вважалося неохайністю.

Наволоки виготовляли з полотна, найчастіше їх прикрашали вишивкою (гладдю або хрестиком) чи вставляли прошву – тоненьку сіточку, вив'язану з білих простих ниток.

У багатших родинах під рядно на ліжку стелили простирadlo, до якого була пришита прошва, простирadlo над нею оздоблювали вишивкою. Це так звані "підзорники". У бідніших це шматки полотна, що кріпилися до поручнів.

В даному селі стіл застеляли обрусом. Він був тканий на верстаті, інколи його вишивали або мережили, залишали з двох боків торочки. Розмір залежав від розміру стола чи скрині [4].

Теори мистецтва

Серед ікон найчастіше зустрічаємо зображення Матері Божої, Спасителя, Миколи Чудотворця, Святої Покрови, Тайної вечері. Ікони прикрашали вишитими рушниками, а на стінах між іконами вішали штучні квіти (букети). Їх майстерно виготовляла Ксенія Сергіївна Дранович (1901-1998). До речі, це єдина майстриня в селі, яка вміла виготовляти вінок для молодої і бокові квіти для наречених (з парафіну). Після весілля такий вінок вставляли в ікону.

Малюнки на склі, які вдалося віднайти, виконані

жителем с. Струги (тепер Новоушицький р-н Хмельницької обл.) Годимчуком І. (1901 р.н.), який тривалий час проживав у с. Вербоivecь, тоді й малював на замовлення. Сюжети його малюнків – квіти, пейзажі.

Витинанки з паперу використовували для прикрашання вікон. Їх прикріплювали на верхню частину вікна. Це була вузька смужка з білого паперу, вирізана різними візерунками. Подібними витинанками прикрашали і мисник [3].

Кераміка

Традиційний асортимент народного гончарного посуду включав у себе горшки, миски, збанки, горнята-близнята, друшляки, глечики, ринки, макітри, глиняні слоїки.

Великі полив'яні миски виконували декоративну функцію. Вони стояли в миснику – розмальовані квітами, півниками, пташками тощо [2].

Серед ужиткового посуду розрізнялися горшки для першої страви і для приготування другої страви (мамалижники).

Кожен горщик мав покришку. Миски зберігали у миснику, менші горнята – на полиці; під припідком на полицях тримали макітру з макогноном, горщики. Глечики клали на піч, коли там не спали. Здебільшого ж випарені і вимиті вішали на спеціальні кілки в тинах надворі. В глиняних слоїках (3-5 л) зберігали смалець, мед, варення, повидло. Вони стояли в коморі або у великій хаті під ліжком.

Жителі пригадують, що в декого були фаянсові тарілки, які купували в крамничках у євреїв (у Вербовці євреїв було багато, оскільки, як уже згадувалося, він раніше був заштатним містом) [3].

Отже, у селі Вербоivecь виявлено зразки народної архітектури 70-х рр. XIX ст. - початку XX ст. Вони заслуговують на детальніше вивчення, оскільки ця тема надзвичайно актуальна і потрібна для усвідомлення нами своєї приналежності до української нації.

Джерела

1. Історія села (Рукопис Луцака Л.І., секретаря Вербоivecької сільської ради).
2. Запис автора 1.08.04 р. від Остапович Василяни Афанасіївни, 1916 р.н., жительки с. Вербоivecь.
3. Запис автора 3.08.04 р. від Озеранської Любові Станіславівни, 1949 р.н., жительки с. Вербоivecь.
4. Запис автора 4.08.04 р. від Тернавської Надії Григорівни, 1930 р.н., жительки с. Вербоivecь.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ ПРИ ЗАКЛАДАННІ СВОЛОКА

(за матеріалами із с. Вовчинець Козятинського району на Вінниччині)

Наталія Садова

Проводячи літню етнографічну практику за темою "Українська народна архітектура" с. Вовчинець Козятинського району Вінницької області, я вивчала будинки кін. XIX -XX ст., у яких збереглися сволоки. На багатьох з них вирізьблено хрест та дату спорудження. Так, у хаті Огнев'юк Ярини зберігся сволок із вирізьбленим хрестом та написом "16 мая 1961", який свідчить про дату не будівництва будинку (він набагато старіший), а про дату перекриття та заміни стелі на нову через

пожежу (рис. 1). У хаті Волинець В.Г. напис засвідчує про дату будівництва: 1872 року і, звичайно хрест (рис. 2). На сволоці з будинку Цегельник М.С. зображений православний хрест без напису (рис. 3). На сволоках, які є в будинках Сторожук Л. (рис. 4) та Цегельник А. (рис. 5), збереглися вирізьблені хрест і напис про заснування будинку: 1893 і, відповідно, 1925 рр. До того ж на сволоці з хати Цегельник А. збереглися прибиті різні гачки, на які вішалися висушені трави і квіти.